

**Міністерство Правди.
Біографія роману Джорджа
Орвелла «1984»**

Доріан Лінські створив авторитетну, глибоку та неймовірно сучасну «біографію книги». Адже «1984» Дж. Орвелла — це не просто роман; це ключ до розуміння сучасного світу, невичерпна скарбниця ідей і мемів. Досить поглянути на те, як сьогодні все ширше використовуються орвеллівські поняття «Старший Брат», «Поліція думки», «дводумство», «новомова», горезвісна формула « $2 + 2 = 5$ ». Лінські дослідив не тільки коло ідей і подій, що призвели Орвелла до створення всесвітньо відомого роману, але і його глибокий і тривалий вплив на світову політику, соціальні відносини і культуру на всіх рівнях — від елітарного до популярного. Месидж, закладений у «1984», із легкістю подолав багато десятиліть: «Не дозволяй цьому статися. Усе залежить від тебе» — і йдеться тут навіть не про тоталітаризм, не про Велику Брехню фашистських і комуністичних утопій, а про «брехню середнього масштабу», яка постійно спотворює реальність у XXI столітті.

ДОРИАН ЛІНСКІ

МІНІСТЕРСТВО
ПРАВДИ

БІОГРАФІЯ РОМАНУ
ДЖОРДЖА ОРВЕЛЛА

«1984»

ВИДАВНИЦТВО
ФАБУЛА
#PRO

Доріан Лінскі

**Міністерство Правди:
Біографія роману Джорджа Орвелла «1984»**

Видавництво «Фабула»
2021

Оригінальна назва твору:
MINISTRY OF TRUTH: A Biography of George Orwell's 1984

Copyright © Dorian Lynskey 2019

О. Татаренко, переклад з англ., 2021

© Видавництво «Фабула», 2021

© Видавництво «Ранок», 2021

ISBN 978-617-09-6697-1 (epub)

Усі права збережено.

*Жодна частина цієї книжки не може бути відтворена
в будь-якій формі без письмового дозволу власників авторських прав.*

Електронна версія створена за виданням:

Лінскі Доріан

Л59 Міністерство Правди: Біографія роману Джорджа Орвелла «1984» / пер. з англ. О. Татаренко. — Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. — 352 с.

ISBN 978-617-09-6752-7

Доріан Лінські створив авторитетну, глибоку та неймовірно сучасну «біографію книги». Адже «1984» Дж. Орвелла — це не просто роман; це ключ до розуміння сучасного світу, невичерпна скарбниця ідей і мемів. Досить поглянути на те, як сьогодні все ширше використовуються орвеллівські поняття «Старший Брат», «Поліція думки», «дводумство», «новомова», горезвісна формула « $2 + 2 = 5$ ». Лінські дослідив не тільки коло ідей і подій, що привели Орвелла до створення всесвітньо відомого роману, але і його глибокий і тривалий вплив на світову політику, соціальні відносини і культуру на всіх рівнях — від елітарного до популярного. Месидж, закладений у «1984», із легкістю подолав багато десятиліть: «Не дозволяй цьому статися. Усе залежить від тебе» — і йдеться тут навіть не про тоталітаризм, не про Велику Брехню фашистських і комуністичних утопій, а про «брехню середнього масштабу», яка постійно спотворює реальність у ХХІ столітті.

УДК 82:929

Шановний читачу!

Спасибі, що придбали цю книгу.

Нагадуємо, що вона є об'єктом Закону України «Про авторське і суміжні право», порушення якого карається за статтею 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав» штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення та обладнання і матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Повторне порушення карається штрафом від тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк, з конфіскацією та знищенням всіх примірників, матеріальних носіїв комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, програм мовлення, аудіо- і відеокасет, дискет, інших носіїв інформації, обладнання та матеріалів, призначених для їх виготовлення і відтворення. Кримінальне переслідування також відбувається згідно з відповідними законами країн, де зафіксовано незаконне відтворення (поширення) творів.

Книга містить криптографічний захист, що дозволяє визначити, хто є джерелом незаконного розповсюдження (відтворення) творів.

Щиро сподіваємося, що Ви з повагою поставитеся до інтелектуальної праці інших і ще раз Вам вдячні!

Присвячується Люсі, Еліно́р та Розі

Сумно визнавати, що за наших часів ми набагато легше віримо в Антиутопію, аніж в Утопію — адже утопію ми можемо лише уявити, у той час як антиутопія з нами вже траплялася.

Марґарет Етвуд

Існувала правда — і так само існувала брехня, і якщо людина чіплялася за правду навіть попри те, що стверджував увесь світ, її не вважали навіженою.

Джордж Орвелл, «1984»

ВСТУП

Грудень 1948 року. На віддаленому острові сидить у ліжку за друкарською машинкою чоловік. Він відчайдушно прагне завершити книгу, яка значить для нього більше, ніж будь-що інше у цьому світі. Але чоловік невиліковно хворий. Книга буде завершена, так само як і — приблизно через рік — життя її автора.

Січень 2017 року. У місті Вашингтон інший чоловік стоїть перед натовпом — не таким велелюдним, як би йому бажалося,— і складає присягу, щоб обійняти посаду сорок п'ятого президента Сполучених Штатів Америки. Згодом його прес-секретар зробить заяву, що то була «найбільша аудиторія, яка будь-коли збиралася на інавгурацію — як у США, так і в усьому світі». Коли журналісти попросили прес-секретаря обґрунтувати цю очевидну брехню, той обмежився характеристикою цього твердження як «альтернативного факту». А в наступні чотири дні продаж книги померлого чоловіка злетів у США майже на 10 тисяч відсотків, і вона знову перетворилася на першорядний бестселер.

Коли 8 червня 1949 року, посеред ХХ сторіччя, роман Джорджа Орвелла «1984» був опублікований у Великій Британії, один із критиків переймався питанням: чи могла б така своєчасна книга бути так само популярною в наступних поколіннях? Тридцять п'ять років по тому, коли сьогодні наздогнало майбутнє, створене Орвеллом, і світ не перетворився на описане ним страхіття, знову з'явилися твердження, що популярність цієї книги невдовзі згасне. Відтоді сплигло ще тридцять п'ять років — а «1984» залишається тим джерелом, до якого ми звертаємося, коли нівечать правду, спотворюють мову, зловживають владою, і нам потрібно зрозуміти, чи не трапиться щось ще гірше. Адже той чоловік, який жив і помер за інших часів, виявився досить проникливим, щоби побачити приховані тенденції і вади суспільства, і мав досить таланту, щоби представити їх у формі твору, який Ентоні Берджес, автор «Механічного апельсина», назвав «апокаліптичною фіксацією наших найгірших страхів».

Роман «1984» не лише був розпроданий сотнями тисяч примірників: він залишив відчутний слід у свідомості незліченної кількості людей, які ніколи його не читали. Визначення та ідеї, створені Орвеллом, стали неодмінними компонентами політичної мови і навіть після десятиріч використання та численних викривлень зберегли свою міць: новомова, Старший Брат, Поліція думки, кімната 101, двохвилинки ненависті, дводумство, безособовий, $2 + 2 = 5$, Міністерство Правди... Навіть слово «орвеллізм» перетворило власне ім'я письменника на місткий символ того, що він ненавидів та чого жахався. Сама книга була адаптована для кіно, телебачення, опери і навіть балету. Згодом вона викликала літературні продовження («1985» Дйордя Далоса), постмодерністські переписування («Помста Орвелла: Палімпсест 1984 року» Пітера Губера) та незліченні спростування і заперечення роману. Навіть стиль книги у 1983 році надихнув ВВС на драму «Кришталево чистий дух: Орвелл на Джури», а у 2017 році — Денніса Гловера на роман «Остання людина в Європі». «1984» вплинув на інші романи, фільми, п'єси, телевізійні шоу, комікси, альбоми, рекламу, промови політиків, виборчі кампанії та соціальні заворушення. Лише через те, що прочитали його, у деяких країнах люди отримували кілька років ув'язнення. Жоден літературний твір минулого сторіччя навіть не наближається до його повсюдності і водночас — до настільки тривалого збереження вихідного значення. Деякі інакодумці — як-от Мілан Кундера та Гарольд Блум,— стверджують, що «1984» насправді є невдалим романом із незрозумілими персонажами, нудною прозою та неправдоподібним сюжетом, але навіть вони не в змозі спростувати важливість цієї книги. Як зауважив Фредерік Варбург, видавець Орвелла, її успіх є дивовижним «як для роману, що створений не з метою задовольнити читача і не є легким для розуміння».

Будь-який митець розплачується за величезну популярність тим, що його майже гарантовано хибно зрозуміють. Так само й «1984» більше відомий приблизно, із поголосу, із чуток, ніж власне роман. Книга, яку ви зараз тримаєте в руках, і є спробою відновити певну рівновагу, пояснивши, чим насправді є шедевр Джорджа Орвелла, як сталося, що він з'явився, і як впливав на світ в останні сімдесят років, коли автора вже не було серед нас. Значення витвору мистецтва, як відомо, ніколи не обмежується задумами творця. Але у цьому разі варто уважніше

придивитися до задумів Орвелла, що аж надто часто спотворювалися або ігнорувалися, якщо ми хочемо зрозуміти його роман як книгу, а не як помірно корисну збірку мемів. Адже «1984» є не тільки витвором мистецтва, а й засобом прочитання світу.

Отже, це розповідь про роман «1984». Існує кілька біографій Джорджа Орвелла й кілька фахових досліджень інтелектуального змісту його книги — але не існує жодної спроби об'єднати ці два потоки в одну оповідь і водночас дослідити зріле життя великої книги. Життя Джорджа Орвелла цікавило мене насамперед з погляду висвітлення знань і думок, що живили цей дуже особистий кошмар, у якому все, що він насправді цінував, послідовно знищувалося: чесність, порядність, справедливість, правдиві спогади, історія, прозорість, особистий простір, здоровий глузд, розум, Англія й кохання. Усе це розпочалося з його рішення взяти участь у громадянській війні 1936 року в Іспанії — і через те, що саме Іспанія стала країною, де він уперше гостро усвідомив способи, за допомогою яких (з огляду на політичну доцільність) псується цілісність моралі, мови і самої істини. Я вирушу слідом за ним крізь Бліц^{1}, Хоум Гард^{2}, ВВС, літературний Лондон та повоєнну Європу, до острова Джура, де він зрештою написав свій роман,— щоби зруйнувати міф, нібито «1984» є лише розлогим лементом відчаю самотнього чоловіка, який помирає й не в змозі поглянути у вічі майбутньому. Моя мета — привернути увагу до його справжніх думок та до шляху, яким він до них дійшов.

Однією з причин того, що Орвелл так довго писав «1984», було синтезування в ньому ідей, що їх письменник виношував упродовж чи не всього творчого життя. Цей твір став підсумком років роздумів, попередніх висловлювань і читання про утопії, супердержави, терор, пропаганду, технології, владу, мову, культуру, класи, статеві відношення, диктаторів, пацюків та інше, і часто, читаючи роман, неможливо здогадатися, із якого джерела почерпнуті певні фрази чи ідеї. Попри те що сам Орвелл майже не висловлювався про еволюцію задуму «1984», він залишив паперовий слід завдовжки в тисячі сторінок. Навіть якби авторові довелося прожити ще кілька десятиріч, «1984» мав би вважатися завершенням певного визначального етапу:

адже як письменнику Орвеллу довелося би знову починати з чистого аркуша.

У першій частині свого тексту я намагався розповісти історію Джорджа Орвелла і світу, у якому йому довелося жити: про людей, із якими він спілкувався, про новини, важливі для нього, і про книжки, які він читав. Останні три розділи цієї частини присвячені тому, що вирішальним чином вплинуло на «1984»: творчості Г. Дж. Веллса, роману «Ми» Євгенія Замятіна та жанру утопії (й антиутопії) в літературі.

Друга частина висвітлює різноманітні політичні та культурні феномени, що виникали навколо «1984» від часів смерті Орвелла до сьогодення. На цьому шляху ми зустрінемося з Олдосом Гакслі та Едвардом М. Форстером, Вінстоном Черчиллем та Клементом Етлі, із Айн Ренд і Джозефом Маккарті, Артуром Кестлером та Ганною Арендт, Лі Гарві Освальдом та Дж. Едгаром Гувером, Едвардом Сноуденом і Стівом Джобсом; не кажучи вже про Леніна, Сталіна та Гітлера. А також із Маргарет Етвуд та Маргарет Тетчер, із ЦРУ і ВВС, із Девідом Бові та серіалом «В'язень», із фільмами «Бразилія» та «V означає вендетта», із романом «Механічний апельсин» і драмою «Дитя людське». І скрізь зв'язок із поточною політичною ситуацією або констатується прямо, або постійно мається на увазі. Не хочу набридати читачеві переліками, скажу лише, що мова піде про теперішніх правителів, «гібридні війни» і роль пропаганди в сучасному світі.

Декілька зауважень щодо термінології. Поняття «орвеллізм» має два протилежні значення: з одного боку — це робота, що відображає стиль та цінності самого Орвелла, з іншого — наслідки еволюції реального світу, які йому загрожують. Щоб уникнути непорозумінь, я використовуватиму лише останнє значення, а для позначення першого всюди писатиму «орвелліанство». А ще я використовуватиму британську назву роману «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий» (*Nineteen Eighty-Four*) замість «1984», оскільки саме так назвав його автор.

«Орвелл мав успіх, бо писав дуже правдиві книжки в дуже слушний час»,— зазначав філософ Річард Рорті. Ще до створення «Скотоферми» та «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертого» Орвелл обертася в політичних та літературних колах, але його ім'я залишалося маловідомим. Наразі всі його книги, навіть ті, які сам він вважав за невдалі експерименти чи відверту халтуру, увесь час перевидаються, тому в нас є можливість прочитати кожне написане ним живе слово, і це — завдяки титанічній праці професора Пітера Девісона, чие двадцятитомне «Повне зібрання творів Джорджа Орвелла» налічує майже дев'ять тисяч сторінок і два мільйони слів. Читачам першого видання «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертого» (1949) було лише частково відомо те, що нам доступно зараз.

Знаючи, наскільки дбайливо Орвелл обирав те, чим варто поділитися з публікою, я не можу читати його твори без інстинктивного відчуття провини. Його б обурило, якби він дізнався, що перевидані більшість його журналістських робіт, а особливо був би засмучений публікацією особистого листування. Навіть коли він хворів, або був виснажений працею, або напружено писав щось інше, його розум активно обмірковував проблеми, більшість із яких знайшли відображення в «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертому». Він відмовлявся узгоджувати свої судження із якоюсь ідеологією або партійною лінією, навіть коли вони були помилковими, але ці помилки були щирими та по-своєму цікавими. Він володів тим, що так високо цінував у Чарлзі Дікенсі: «вільним інтелектом». За будь-яких умов Орвелл не намагався видаватися чимось на кшталт самотнього генія — незважаючи на те, що він був чи не єдиним письменником своєї епохи, якому вдалося зробити стільки гарного на такому високому рівні.

Шкільний друг Орвелла Сірил Конноллі пригадував, що «у ньому було якесь світло, і воно примушувало людей бажати, щоби він уподобав їх трішечки більше». Таку саму властивість мають його твори: у їхніх шанувальників неодмінно з'являється бажання уявного авторського схвалення. І все ж моєю метою не є канонізація людини, яка вкрай скептично ставилася до святих, райських утопій і людської досконалості загалом. Лише відверто згадавши про її помилки та

вади — як і сам Орвелл зазвичай робив,— я можу пояснити і цю людину, і її книгу. Так, проза Орвелла створювала ілюзію, ніби автор — порядний, сповнений здорового глузду хлопець, який розповідає про очевидні речі, істинність яких ви й раніше підсвідомо відчували, але не насмілювалися визнати. Водночас автор цих текстів міг бути необачним, схильним до перебільшень, дратівливим, зашореним і навіть збоченим. Утім, ми цінуємо його, незважаючи на недоліки, адже він був чи не першим, хто точно визначив, що таке фашизм, комунізм, імперіалізм і расизм — у той час, коли так багато людей, які мали б знати це краще, відверталися від правди.

Орвелл розумів, що живе у прокляті часи. Він мріяв про інше життя, у якому мав би можливість опікуватися садом і займатися белетристикою, а не «вимушено перетворюватися на памфлетиста», але тоді час був би просто згаяний. Його справжнє покликання полягало в аналізі і тлумаченні бурхливого періоду історії людства. Уписані в його твори, стрижневі цінності Орвелла можуть здатися надто розпливчастими, щоби мати істотне значення, адже чим насправді є чесність, гідність, свобода, справедливість? Але ніхто не боровся так невтомно, як він, аби реалізувати ці ідеальні поняття як у приватних стосунках, так і в суспільному побуті, навіть у найпохмуріші роки ХХ століття. Орвелл завжди намагався казати правду і захоплювався людьми, які чинили так само. Ніщо збудоване на брехні не може мати цінності, навіть якщо брехати якоїсь миті стає зручним і спокусливим. Центральне місце в його чесності посідало прагнення постійно з'ясовувати, що саме й чому він думає, і постійно оцінювати ці думки. За висловом Крістофера Гітченса^{3}, одного з послідовників Орвелла, «має значення не те, що ви думаєте, а як ви думаєте».

Я спробую створити для читача вичерпну картину життєво важливих питань, якими переймався Орвелл у свій час, і пояснити, коли та за яких обставин змінювалися деякі його позиції,— але не намагатимусь угадати, якими могли б бути його думки, скажімо, про Брекзінт. Подібні речі зазвичай робляться за рахунок тенденційного добору цитат, а цей спосіб часто-густо межує із шахрайством. Пам'ятаю, як 1993 року я слухав виступ прем'єр-міністра Джона Мейджора, який процитував

рядок з Орвелла щодо «старих дів, які їхали на велосипедах до святого причастя крізь ранкову імлу» так, немов ця цитата не була взята з «Лева та Єдинорога» — твору, що є пристрасним аргументом на користь соціалізму. Коли автори *InfoWars*, сайту, що набув сумної відомості поширенням різного роду теорій змови, за звичкою посилаються на Орвелла, стає ще більш очевидним: дводумство — реальна річ.

Роман, на який претендують соціалісти, консерватори, анархісти, ліберали, католики і лібертаріанці всіх мастей, не може бути, як зазначив той-таки Мілан Кундера, просто «політичною думкою, - замаскованою під роман». Цей твір точно не є педантичною алегорією, як «Скотоферма», кожен елемент якого з акуратним клацанням - збігається з наявними реаліями. Під напівпрозорою прозою Орвелла ховається заплутаний світ. «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий» зазвичай класифікують як антиутопію. Також він являє собою (тією чи іншою мірою це питання залишається дискусійним) сатиру, пророцтво, попередження, політичні тези, фантастичну вигадку, шпигунський трилер, жахливу оповідь у готичному стилі, постмодерний текст та історію кохання. Більшість людей читають «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий» в юності, і роман їх вражає до болю — адже містить більше страждань, ніж будь-який інший текст, що вивчають у старшій школі. Але в дорослому віці вони не відчують потреби відкрити його наново. І це вельми прикро. Бо цей твір — набагато більш насичений та дивовижний, ніж здається недосвідченому читачеві, тому я закликаю вас: перечитайте його знову. Однак я вирішив помістити в додатку до цієї книги стислий виклад сюжету роману, короткий опис характерів героїв і пояснення до термінології, використаної Орвеллом.

Уперше я зустрівся із «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертим» у підліткові роки — на той час я мешкав у південному передмісті Лондона. Як казав сам Орвелл, книжки, що ми читаємо в юності, залишаються з нами назавжди. Цей твір спершу здався мені шоківим та зловісно привабливим, але то було десь 1990 року, коли комуністична ідеологія та політика апартеїду переживали спад популярності, усюди панував

оптимізм і світ не сприймався надто вже «орвеллівським». Навіть після 11 вересня 2001 року доречність книги здавалась суто ситуативною: її цитували, коли того вимагала політична риторика, але сама концепція автора мало кого цікавила. Демократія перебувала на піднесенні, а інтернет у суспільній думці вважався силою, спрямованою на добро.

Однак, поки я планував і писав «Міністерство Правди», світ дуже змінився. Люди звернулися до обговорення політичних зрушень 1970-х і, більше за те, 1930-х років. На полицях книгарень і на газетних шпальтах замигтіли заголовки на кшталт «Як закінчується демократія», «Фашизм: попередження», «Шлях до несвободи» або «Смерть правди», автори яких рясно цитували Орвелла. Книга Ганни Арендт «Витоки тоталітаризму» (1951) була наново перевидана — її характеризували як «літературний форзац до “Тисяча дев’ятсот вісімдесят четвертого”», так само, як і роман Синклера Льюїса про американський фашизм «У нас це неможливо» (1935). З’явилася телеадаптація роману Маргарет Етвуд «Оповідь служниці», уперше опублікованого 1985 року, що викликала таку бурхливу суспільну реакцію, немов була документальною стрічкою.

Усе це нагадало мені те, що 1936 року Орвелл писав про фашизм: «Якщо ви вдаєте, що це лише відхилення, яке незабаром мине само собою, тоді ви перебуваєте вві сні, від якого прокинетесь, щойно хтось пригостить вас гумовою палицею». «Тисяча дев’ятсот вісімдесят четвертий» — це книга, покликана розбудити людей.

Вона стала першим довершеним антиутопічним романом, написаним на основі глибокого розуміння, що антиутопія є цілком реальною. У нацистській Німеччині та державах Радянського блоку меншість, що захопила владу, збудували її і примусили мільйони чоловіків і жінок жити й помирати за залізними стінами втіленої антиутопії. Ті режими, може, і знайшли свій кінець, але роман Орвелла продовжує викривати цих монстрів, навіть коли ті змінюють обличчя та стиль. «Для мене ця книга схожа на грецький міф, який можна прийняти і робити з ним що завгодно,— передусім заради того, щоби дослідити себе»,— казав мені Майкл Редфорд, режисер екранізації, що побачила світ саме 1984 року. «Це — дзеркало,— зазначав герой інсценізації 2013 року, створеної

Робертом Айком та Дунканом Макмілланом.— Будь-яка епоха бачить у ній своє відображення». А ось як висловився співак і композитор Біллі Бретт: «Щоразу, як я перечитую цю книгу, мені здається, що вона написана про щось інше».

І все ж той факт, що «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий» у 2019 році промовляє до нас так голосно й виразно, є своєрідним жахливим звинуваченням, висунутим як державним діячам, так і громадянам. І хоча роман усе ще залишається попередженням, він також є і нагадуванням про болісні уроки, які світ примудрився не засвоїти ще за життя Орвелла, особливо якщо йдеться про тендітність істини перед нездоланною могутністю влади. Важко сказати, чи «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий» наразі є актуальнішим, ніж будь-коли, але він, чорт забирай, актуальніший, ніж мав би бути!

Спробую перефразувати вислів Орвелла з «Данини Каталонії» (1938), документальної оповіді про громадянську війну в Іспанії: попереджаю вас про мою упередженість, але я намагаюся донести правду.

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ 1. Історія зупинилася

Орвелл, 1936–1938

Ми живемо у світі, у якому ніхто не вільний, у якому навряд чи хтось захищений, у якому майже неможливо бути чесним і залишитися живим.

Джордж Орвелл. «Дорога на Віган-Пірс» (1937)

Напередодні Різдва 1936 року Джордж Орвелл з'явився в лондонській редакції журналу *The New English Weekly* вдягненим по-дорожньому, із важкою валізою в руках і оголосив:

— Я вирушаю до Іспанії.

— Навіщо? — запитав Філіп Мере, чемний редактор-француз.

— Це через фашизм, — пояснив Орвелл. — Хтось мусить зупинити його.

Ким був той тридцятитрирічний чоловік, який зараз перебував у кабінеті Мере? Яке враження він справляв?

Він мав майже шість футів і три дюйми зросту^{4}, носив взуття сорок п'ятого розміру і, як здавалося, не знав, куди подіти свої великі, виразні руки. Обличчя його було блідим, передчасно виснаженим, із глибокими зморшками навколо кутів рота, що створювали враження, ніби йому довелося пережити чимало страждань, і викликали асоціації із Дон Кіхотом або з кимось зі святих роботи Ель Греко. Скорботний вираз блідо-блакитних очей свідчив про розвинений інтелект, до того ж схильний до співчуття скривдженим. Його рот часом кривився в іронічній посмішці, і, якщо пощастить, зрідка можна було почути

наче заіржавілий гуркіт його сміху. Непокірливе волосся росло вертикально, немов щетинки у щітки для одягу.

Одягався він неохайно, мішкуватий одяг зазвичай не пасував йому ні за кроєм, ні за розміром і висів на кістлявому тілі. Тоненькі вусики були єдиною поступкою франтівству. Пахло від нього тютюновим попелом і, як дехто стверджував, якимсь невизначеним запахом хвороби. Розмовляв він сухим, скреготливим, монотонним голосом, у якому, однак, можна було помітити залишки ітонської вимови. Під час першої зустрічі він міг здатися відстороненим, майже відірваним від реальності: щось на кшталт старої, висхлої палиці. Але люди, які ближче сходилися з ним, невдовзі відкривали в ньому великодушність та відмінне почуття гумору, хоча все одно раз у раз натикалися на його емоційну броню. Він твердо вірив у працьовитість і скромні задоволення. Щойно одружився з розумною, сміливою, гострою на язик випускницею Оксфорда на ім'я Ейлін О'Шоннессі. Політично ангажований, але не ідейний. Багато подорожує, розмовляє кількома мовами. Легкий на підйом.

Було дещо важливе, чого він тоді не мав. Він ще не був видатною постаттю, відданим соціалістом, експертом із тоталітаризму, а також письменником, чия проза є вікном у реальність. Він був просто Джорджем Орвеллом. Іспанія мала стати проривом у його житті — часом великого наступу. Кілька років по тому він скаже своєму другові Артуру Кестлеру: «Історія зупинилася 1936 року». Він мав на увазі тоталітаризм. Мав на увазі Іспанію. Історія зупинилася, розпочався «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий».

«Майже допоки мені не виповнилося тридцять,— писав Орвелл у зрілому віці,— я завжди планував своє життя, виходячи з припущення, що будь-яке велике починання приречене на провал, але я можу розраховувати прожити хоча би ще кілька років».

Він народився в Індії 6 червня 1903 року — тоді він носив ім'я Ерік Артур Блер. Його мати Іда — наступного року вона привезла сина до Англії — була на диво розумною жінкою, напівфранцуженкою за

походженням, підтримувала стосунки із суфражистками і фабіанцями^{5}.

Його батько Річард Блер був державним службовцем середньої ланки в Опійному департаменті британської колоніальної адміністрації. Після народження сина він знову з'явився в його житті аж 1912 року, виявившись «просто літнім чоловіком із грубим голосом, який завжди казав “не можна”». У романі «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертий» Вінстона Сміта переслідують спогади про його дитячу зраду матері та сестрі, але батька він ледве пам'ятає.

Отже, Орвелл народився в родині, яку він зараховував до «нижнього верхнього-середнього класу» — проблемного прошарку англійської класової системи, що мав амбіції та манери багатіїв, але не володів капіталом,— і тому більшість грошей витрачав на «збереження обличчя». Пізніше він оцінював себе підлітком зі збентеженням, соромом та долею презирства як своєрідного «одіозного малого сноба», виплеканого своїм класом та освітою. «Снобізм, якщо не викоринити його, як ми викоринюємо бур'ян, залишиться приклеєним до людини аж до могили». У віці між вісьмома та тринадцятьма роками він навчався в невеликій приватній школі «Сент-Кіпріан» в Сассексі, яку шалено ненавидів решту життя. «Невдача, крах, провал: невдача позаду, провал попереду — ось таким було найглибше переконання, що я звідти виніс».

У короткій автобіографії, яку Орвелл 1940 року надав до довідника «Автори двадцятого століття», він писав: «Я отримав освіту в Ітоні в 1917–1921 роках, бо мені дуже пощастило отримати стипендію, але там я байдикував і дуже мало чому навчився, і в мене немає відчуття, що Ітон якоюсь визначною мірою вплинув на формування мого життя». Попри те, що він, вочевидь, перебільшував зневагу студентів, які навчалися платно, до стипендіатів, правдою було й те, що сам Орвелл являв собою зразок посереднього студента з глибоким відчуттям неприналежності до навколишнього середовища. Хоч він й отримав прізвисько Більшовик, його позірний соціалізм був, найімовірніше, модною позою, ніж глибоким переконанням. Один з однокурсників згадував про нього як про «хлопця, який завжди

шукав привід для сварки і любив стверджувати, що навколо все йде неправильно. Він створював враження, ніби опинився у певному місці, саме щоб привести усе до ладу». Інший зазначав: «Він був скоріше злостивий, ніж бунтівний, зазвичай перебував осторонь подій, спостерігав... увесь час спостерігав».

Після Ітонського коледжу Орвелл відмовився від можливості продовжити навчання в університеті і вступив до лав Індійської - королівської поліції у Бірмі — у тих краях, де виросла його мати. Це дивне рішення він ніколи не намагався пояснити ані своїм читачам, ані друзям. На той час Орвелл ще стримував свої письменницькі амбіції, але п'ять років, проведені в Бірмі, із надлишком забезпечили його матеріалом для одного непоганого роману («Бірманські будні», 1934) та двох пристойних нарисів («Повішання» та «Як я стріляв у слона»), а також — довічною вірою в цінність пережитого досвіду.

Орвелл не поважав інтелектуалів, і навіть це слово завжди намагався писати в лапках, бо інтелектуали надто покладалися на теорію та спекуляції, а він ніколи по-справжньому не вірив нічому, аж поки якимось не переживав це сам. «Щоби зненавидіти імперіалізм, ви повинні стати його частиною» — це узагальнення хибне, але для нього воно було бездоганно правильним. Саме тому в прозі Орвелла слово «ви» часто означало «я».

Бірма спрацювала як терапія відразу. Завдяки спостереженням за тим, наскільки розбещені представники правлячого класу, за їхньою обмеженістю і зловживаннями владою, а також за лицемірством, яким прикривалося все це, в Орвелла виробилася огида до пригнічення будь-якого ґатунку, і, перш ніж визначити це як «сентиментальні дурниці», він перетворився на своєрідного анархіста. Він повернувся до Англії 1927 року (начебто у відпустку, але в подальшому остаточно відмовився від служби) із «невимірним відчуттям провини, яку треба було спокутувати». Це прагнення до спокутування знайшло вихід у мазохістському бажанні ставити себе в незручні та навіть небезпечні для життя ситуації. «Як можна писати про бідних, коли ти сам — хай навіть тимчасово — не станеш бідним?» — запитував він товариша. Бібліотекар, який познайомився з письменником у цей період,

проникливо зазначав, що Джордж Орвелл — людина «у процесі самоперебудови».

Не маючи, за власним визнанням, «жодної зацікавленості в соціалізмі або в будь-якій іншій економічній теорії», він прагнув зануритися в пекло пригноблених — тих, хто, не маючи постійної роботи, власності або хоч якогось статусу, перейшов межу — чи, радше, опустився нижче класової ієрархії, наприкінці 1920-х він став бродягою в Англії, а згодом посудомийником у Парижі. «Це свого роду світ у світі — де всі рівні, де існує невеличка злиденна демократія, — можливо, така, що стоїть найближче до демократії, яка наразі існує в Англії», — писав він. Річард Різ, редактор журналу *The Adelphi*^{6}, вважав, що Орвелл обрав цей шлях «як своєрідне покаяння або очищення, щоби дочиста відмитися від кіптяви імперіалізму». Ця *nostalgie de la boue*^{7}, що провіщала подорожі Вінстона Сміта з «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертого» до району пролів, спонукала його до написання першої документальної книжки — спогадів «У злиднях Парижа і Лондона» (1933).

Опублікована 1933 року, ця книжка знаменувала народження «Джорджа Орвелла». Однією з причин використання псевдоніму було бажання убезпечити власну родину від будь-якого засмучення в разі, якщо зміст «У злиднях Парижа і Лондона» їх шокує або якщо його кар'єра письменника скінчиться, не встигнувши розпочатися. До того ж йому завжди не подобалося ім'я Ерік, і, змінивши його, він чекав на внутрішнє оновлення. Запозичене в річки Орвелл, що протікає Саффолком, це суто англійське ім'я переважило будь-які альтернативні ідеї на кшталт Оллвейз^{8}.

Перш ніж настав 1936 рік, Орвелл уже був автором трьох романів, однієї науково-популярної книжки, декількох слабких віршів та нечисленних журналістських есе — і майже нічого із цього не можна було вважати цеглинами для вибудовування більш-менш пристойної кар'єри. Від остаточного зубожіння його рятували лише непевні заробітки вчительською працею та продажем книжок. Того ж року в третьому романі «Нехай квітне аспідистра» він намалював нещадно

утрируваний автопортрет. Герой на ім'я Гордон Комсток — нужденний утікач із «занедбано-світського» середнього класу. Він плекає нездійсненні літературні амбіції та, щоби звести кінці з кінцями, працює у книгарні. Йому «ще немає тридцяти, але він уже наче побитий міллю. Дуже блідий, із сильним до незламності виразом обличчя». Його жаль до себе, песимізм та мізантропія настільки болісні, що остаточна капітуляція героя перед буржуазними зручностями, які символізує хатня рослина на підвіконні, здається милосердним визволенням. Комсток — це ґаргулья Орвелла: чоловік, яким він міг би стати, якби піддався гіркоті та зневірі.

У січні 1936 року Орвелл пристав на пропозицію свого видавця Віктора Голланца, оптимістичного й неймовірно енергійного - соціаліста-єврея, вивчити становище промислового робітничого класу на півночі Англії. Оpubлікована наступного року перша частина книжки «Дорога на Віґан-Пірс» являла собою бездоганний приклад журналістської пропаганди і викликала читацьке співчуття за рахунок переплетення точних статистичних даних із живими спогадами, побутовими дрібницями, звуками і запахами життя робочого класу. Образ жінки, яка стояла навколішки, намагаючись прочистити стічну трубу, вразив Орвелла майже так само, як і сцени нестерпно нудної праці, що він через кілька років відтворив у «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертому». Його вразив вираз її обличчя: «Вона дуже добре розуміла, що саме з нею відбувається». Орвелл часто згадував про роль міміки у глибокому розкритті особистості — чи то в Дікенса, Гітлера, іспанського міліціанта або у Старшого Брата. В Океанії, яка в «Тисяча дев'ятсот вісімдесят четвертому» є версією Великої Британії, небезпека виявлення істинних почуттів називається «злочином обличчя», а метафорою мучителя О'Браєна для тиранії стає «черевик, що ним наступили на обличчя людини — назавжди».

Хоч Орвелл і принижує роль задоволення в житті робочого класу — задля того, щоб акцентувати негаразди,— у «Дорозі на Віґан-Пірс» він віддає належне своїм героям як людським істотам, а не лише статистичним одиницям чи емблемам мас, що борються за звільнення. Тому, поскаржившись письменнику Джеку Коммону: «Боюсь, у мене вийшла добряча гидота у двох частинах», Орвелл мав на увазі

переважно публіцистичну другу частину цього твору, яку згодом вважав не вартою перевидання.

Початкове напруження другої частини пов'язане зі свого роду спогадами, у яких із виснажливою відвертістю простежується еволюція його політичної свідомості. Заявою про те, що від самого народження його навчали «ненавидіти, боятися та зневажати робочий клас», письменник опосередковано перетворює книжку на засіб агітації і водночас покаяння. Решта тексту, однак, сповнена нестямної полеміки.

Орвелл на той час вважав соціалізм безсумнівно необхідним і водночас стверджував, що його непопулярність пов'язана з «типовим образом» соціалізму, що «відлякує саме тих людей, які мали б об'єднатися на його підтримку», усуваючи на задній план фундаментальні ідеали справедливості, свободи та загальної порядності. Він також виділяв дві головні перешкоди: перша — культ машини в соціалізмі, що створює непривабливе видовище «аеропланів, тракторів і неосяжних заводів зі скла та бетону»; друга — лицемірство середнього класу. Ніби не помічаючи існування соціалістів у робочому класі та профсоюзного руху, Орвелл наділяє власними ексцентричними забобонами мислення «простої людини», відкидаючи всіх ідолів і ті слабкості, що роблять, на його погляд, соціалізм непривабливим (себто для нього самого) — включно з вегетаріанством, відмовою від алкоголю, нудистами, квакерами, фруктовими соками, марксистським жаргоном, словом «товариш», сорочками фісташкового кольору, контролем за народжуваністю, йогою, бородами і навіть Велін-Гарден-Сіті, містом у Гартфордширі, побудованим як експеримент на основі принципів утопії^{9}. Попри те, що в тексті Орвелл проголошує, що він єдиний виступає «захисником диявола», важко позбавитися відчуття, що він просто розважається, обурюючи ортодоксальну меншину соціалістів, а не захищає просунуті форми соціалізму. Після такого спічу завершити книжку заклик до «лівих усіх кольорів шкіри відкинути відмінності й триматися разом» виглядає трохи дивакуватим.

Орвелл ускладнив життя Віктору Голланцу. Незадовго до цього разом із членом парламенту від лейбористів Джоном Стрейчі та політологом

Гарольдом Ласкі той заснував «Клуб лівої книжки» із метою пропаганди соціалізму. Ласкі, найвпливовіший британський інтелектуал-соціаліст, назвав першу частину «Дороги на Віган-Пірс» «дивовижною пропагандою наших ідей», але Голланц вирішив написати передмову до цього видання, щоби захистити «Клуб лівої книжки» від очікуваного шквалу жорсткої критики. У передмові Голланц послався на болісно-парадоксальний характер Орвелла: «Правда полягає в тому, що він водночас є надзвичайним інтелектуалом і безжальним антиінтелектуалом. Так само він є жахливим снобом (сподіваюся, він вибачить мені ці слова) і водночас — щирим ненависником будь-якої форми снобізму». До кінця життя Орвелл визнавав, що мікроби всього, що він піддавав критиці, існують і в його власній натурі. Насправді саме це усвідомлення власних вад стало для нього щепленням проти утопічно-оманливої впевненості в людській досконалості.

Також Голланц закидав Орвеллу, що той так і не визначив свої уподобання до якоїсь із численних версій соціалізму й не пояснив, як соціалізм може утвердитися. Згідно з Джоном Кімхі, колегою Орвелла по книгарні та наступним видавцем, Джордж був «інстинктивним соціалістом»: «дуже порядним, але не налаштованим, я би сказав, на складні політичні та воєнні ситуації». Але попри те, що його критика соціалізму, може, й була неоднорідною та непутньою, наміри Орвелла були цілком щирими. Він вірив, що «ніщо інше не здатне врятувати нас від страждань сьогодення та жахів майбутнього» і якщо не вдасться переконати в цьому пересічних британців, тоді їхнім невдоволенням напевне скористається хтось на кшталт Гітлера. Соціалізм у Британії, писав він, «має запах комічності, шанування верстатів і дурнуватого культу Росії. Якщо вам не вдасться усунути цей запах — дуже скоро фашизм отримає шанс на перемогу».

У той час, коли були написані ці слова, Орвелл уже виношував плани більш реальної боротьби із фашизмом. Редактор The Adelphi Річард Різ був знайомий з Орвеллом ще з 1930 року, але лише коли той вирушив до Іспанії, Різ, за його словами, «почав розуміти його надзвичайність».

«Громадянська війна в Іспанії є одним із тих нечисленних випадків, коли найбільш поширена версія подій була створена переможеними в конфлікті, а не переможцями», — писав історик Ентоні Бівор. Ба більше: найпоширеніші спогади про цей конфлікт, документальна книжка Орвелла «Данина Каталонії» (1938), були написані чоловіком, який воював разом із тими, хто був переможений переможеними (хай як дивно це звучить). *Partido Obrero de Unificaciyn Marxista* (Робітничка партія марксистського єднання), відома як ПОУМ, була невеликою організацією і не мала істотного впливу, вона залишалася слабкою у військовому аспекті й непопулярною на політичній арені. Тому, коли сучасники та пізніше історики проголосили, що книжка Орвелла пропонує спотворену картину війни, вони мали рацію, але насправді в ній йшлося про війну самого письменника.

У лютому 1936 року, поки Орвелл перебував у Вігані, у постійно збуреній Іспанській республіці, яка щойно відзначила п'яту річницю від свого народження, виборці спромоглися привести до влади коаліцію «Народний фронт», до якої входили анархісти, соціалісти, комуністи та ліберальні республіканці. Церква та армія — дві опори реакційних монархічних настроїв — перебували в паніці. 17 липня, після п'яти місяців гострої нестабільності, генерал Франсіско Франко здійснив переворот в Іспанському Марокко^{10} й на Канарських островах. Це спричинило жорстоку громадянську війну, що розколола країну навпіл і стала першим актом у боротьбі між фашизмом і комунізмом, якою визначилося це буремне десятиліття. Німеччина й Італія негайно забезпечили повстанців Франко зброєю та військовими підрозділами, а Росія, завдяки декларованій Британією і Францією політиці невтручання, посіла місце ключового союзника республіканців, що згодом призвело до жахливих наслідків.

Орвелл дуже пильно слідкував за подіями в Іспанії; на останніх сторінках «Дороги на Віган-Пірс» присутня згадка про битву за Мадрид, що відбулася в листопаді цього року. Він кинувся до Іспанії, очікуючи, що боротиметься з фашизмом та захищатиме «загальну порядність», а опинився серед плутанини незліченних політичних абревіатур, які для деяких людей знаменували різницю між життям та

смертю. Пояснювати, що саме Орвелл називав «чумою ініціалів», доведеться в будь-якому разі, тому я намагатимусь бути максимально лаконічним. ОСПК (Об'єднана соціалістична партія Каталонії) була каталонською філією Іспанської комуністичної партії, що швидко вбиралася в силу і на той час була найзаможнішою та найкраще озброєною завдяки російській підтримці. Анархістів представляли ФАІ (Федерація анархістів Іберії) та НКП (Національна конфедерація праці). Соціалістичний ЗСТ (Загальний союз трудящих) висунув останнього прем'єр-міністра Іспанії Франсіско Ларго Кабальєро. Далі — ПОУМ на чолі із сорокачотирирічним Андреу Ніном: це була бунтівна марксистська партія робочого класу, що на самоті займала досить уразливу позицію протидії Сталіну й водночас підтримувала Троцького. Ці ліві радикальні фракції розв'язали громадянську війну всередині іншої, загальної громадянської війни. Комуністи, дотримуючись стратегії промосковського «Народного фронту», що припускала створення антифашистського союзу з капіталістами, стверджували, що перемога у війні є найважливішим пріоритетом навіть у порівнянні з комуністичною революцією. Анархісти ж і ПОУМ вважали, що перемога без революції є неприйнятною, і більше того — неможливою. Ці дві позиції не можна було примирити або поєднати.

Прихильність Орвелла до ПОУМ здається, з огляду на той час, типовим донкіхотством. Хоча пізніше він визнавав: «Я не лише був байдужим до політичної ситуації, я ще й не орієнтувався в ній». Якби він розумів більше (казав Орвелл пізніше Джеку Коммону), то приєднався би до анархістів чи навіть до підтримуваних комуністами Інтербригад^{11}, але рішення було прийняте без нього. У пошуках рекомендаційного листа, що спростив би йому шлях до Іспанії, Орвелл спершу звернувся до Гаррі Полліта, відданого сталініста, генерального секретаря Комуністичної партії Великої Британії. Письменник здався Полліту політично ненадійним — яким він, звісно ж, і був (і чим навіть пишався),— і він відмовив йому у проханні. Орвеллу пощастило лише з Феннером Броквеем із британської Незалежної партії трудящих (НПТ) — невеличкого, майже дисидентського соціалістичного угруповання, що підтримувало зв'язки з ПОУМ. Отже, жереб був кинутий. До того ж ПОУМ та НПТ обидві довели свою порядність та

мужність, засудивши показові судові процеси, що саме в той час відбувалися в Москві.

Той особливий заміс ідеалізму, що складався з політичної необізнаності та твердості характерів, був звичайним явищем серед іноземців, що стікалися до Іспанії у 1936 році. Боротьба за перемогу «лівого крила» приваблювала найрізноманітніших особистостей: шукачів пригод і мрійників, поетів і слюсарів, марксистів-теоретиків і розчарованих невдах. Один із волонтерів назвав Інтербригади «світом, у якому розгублені та самотні люди можуть нарешті відчутти себе значущими». Ці формування налічували близько 35 тисяч добровольців із п'ятдесяти п'яти країн, і ще п'ять тисяч входили до ополчення, пов'язаного з анархістами і ПОУМ. В Іспанії також перебували понад тисяча журналістів і літераторів, зокрема Ернест Гемінґвей, Марта Ґеллґорн, Антуан де Сент-Екзюпері, а також поет і літературний критик Стівен Спендер, який згодом писав: «То була, хоча би частково, війна анархістів, війна поетів». Лише лічені з тих прибульців з інших країн розуміли складність політичної ситуації, проте все одно, як зазначав журналіст Малкольм Маґґерідж, «здавалося безсумнівним, що в Іспанії Добро та Зло нарешті зійшлися у кривавій битві».

Орвелл виїхав із Лондона 22 грудня і діставався Іспанії через Париж. У Парижі він зустрівся з американським романістом Генрі Міллером — той вважав абсурдним безглуздя ризикувати життям заради політики і намагався відмовити Орвелла від цього кроку. «Хоча він і був на свій лад чудовим хлопцем, цей Орвелл, урешті-решт я почав вважати його дурним,— казав Міллер через кілька десятиріч. — Він був таким, як і безліч англійців, ідеалістом, і — як мені здалося — дурнуватим ідеалістом». У День подарунків^{12} Орвелл перетнув іспанський кордон і дістався Барселони.

Каталонія являла собою великий квазінезалежний регіон, де анархізм мав довгу історію. Липневий переворот Франко розпалив там антиклерикальний рух, під час якого було спалено багато церков і страчено чимало священників. Буржуазію здебільшого пощадили, але

банки, фабрики, готелі, ресторани, кінотеатри і таксі були експропрійовані партією робітничого класу, а їхнє майно описане функціонерами НКП і ФАІ. Франц Боркенау, австрійський письменник, із яким Орвелл був знайомий і яким захоплювався, приїхав до Іспанії в серпні, заставши останні спалахи революційного запалу. «Це було незбагненно,— писав він.— Ніби ми висадилися на континенті, не схожому ні на що інше, що мені доводилося бачити раніше». Сірил Коннолі, шкільний товариш Орвелла, також був свідком цих подій, що миттю позбавили його будь-яких ознак снобізму. «Це виглядало так, нібито маси, фактично — натовп люмпенів, яким зазвичай приписують лише інстинкти дурості та переслідування, мають перетворитися на те, що насправді є свого роду розквітом людства».

Залишається не досить ясним, чи вирушив Орвелл до Іспанії, щоби взяти участь у боротьбі, а зрештою і написати про неї, чи навпаки. Джеймс Макнейр^{13}, представник НПТ у Барселоні, пригадував, як Орвелл увійшов до його кабінету й проголосив: «Я приїхав до Іспанії, щоби долучитися до ополчення і боротися проти фашизму», але в «Данині Каталонії» сам Орвелл стверджує, що на першому місці для нього була журналістика. У будь-якому разі, лише за кілька днів він планував устигнути і те і те.

Те, що він побачив, виявилось «поганою копією 1914–1918 років, позиційної війни, окопів, артилерії, локальних атак, снайперів, бруду, колючого дроту, вошей та стагнації». Наступні чотири місяці він здебільшого провів разом із 29-ю дивізією ПОУМ в окопах Арагонського фронту, що відділяв республіканське місто Алькуб'єрре від фашистських цитаделей Сарагоси та Уески. Першорядними пріоритетами Орвелла в цей час були, у порядку зменшення: «дрова, їжа, тютюн, свічки та ворог». «Ворог» перебував ближче до останнього місця. Через нестачу боєприпасів і спорядження ополчення ПОУМ було неспроможне атакувати фашистів. До того ж йому не вистачало уніформи, касок, багнетів, біноклів, мап, ліхтарів та сучасного озброєння. Особистою зброєю Орвелла була гвинтівка «Маузер» зразка 1896 року. Він постійно почувався розлюченим від власної безпорадності та нікчемності й осуджував керівництво фронту.

Зрештою він виніс йому той самий вердикт, що раніше виносив інертній родині Комстоків у «Нехай квітне аспідистра»: «Увесь час нічого не відбувалося». Бельгієць Жорж Копп, командир батальйону, до якого належав Орвелл, казав своїм підлеглим: «Це не війна. Це комічна опера із випадковими смертями». І все ж Орвелл виявив в окопах найкращий варіант того егалітаризму^{14}, який він помічав серед бродяг і пролетаріїв, і це зрештою зробило його справжнім соціалістом. Хай там як, але там він «дихав повітрям справедливості». Саме ці відчуття дали письменникові змогу зазначити пізніше, що, попри всі негаразди, він залишав Іспанію з «не меншою, але навіть більшою вірою в порядність людських істот».

Ще однією, не настільки духовною, але відчутною, розрадою було постачання шоколаду, сигар і чаю *Fortnum & Mason*. Орвелл почав отримувати пакунки з ними від своєї дружини Ейлін — у лютому вона також приїхала до Іспанії, щоби працювати секретаркою Макнейра в Барселоні. Вони одружилися лише вісім місяців тому, познайомившись на одному з прийомів, і багато в чому пасували одне одному. Обоє були емоційно стриманими, трохи похмурими, але іронічними і не позбавленими своєрідного почуття гумору. Вони поділяли обопільну пристрасть до природи і літератури, їхні запити були вельми скромними, а до власного здоров'я та зовнішнього вигляду ставилися недбало, і їх майже неможливо було побачити без цигарки в зубах. Ерік та Ейлін мали суворі принципи і досить сміливості, щоби їх дотримуватися. Єдина різниця між ними полягала в прагненнях. Ейлін була кмітливою випускницею Оксфорда, загальною улюбленицею, але підпорядковувала свої прагнення бажанням Орвелла й залишила магістерську роботу з освітньої психології заради того, щоби оселитися разом із ним у котеджі, який водночас слугував крамницею, у селищі Волінгтон у Гартфордширі. Один з їхніх друзів казав: «Вона підхоплювала мрії від Орвелла, немов кір».

Зрештою, Орвеллу довелося побачити якісь зрушення лише у квітні, коли ополчення просунулось у бік фашистських ліній оборони. Він проявив неабияку зухвалість, викликаючи ворога на відкриття вогню вигуками іспанською: «Ну-мо, ви, виродки, давайте!» Один із товаришів-добровольців спробував угамувати Орвелла: «Заради

Христа, Еріку, облиш!» — однак довгі тижні бездіяльності призвели до проявів ексцентричного боку його натури. І водночас він відмовився стріляти у фашиста, який тікав, бо той на бігу щосили намагався натягнути штани після відвідування польового нужника — тобто був «надто живим хлопцем, подібним до тебе, і тобі не хочеться його вбивати». Утім, його настільки налякав звичайний щур, що він знищив його пострілом із гвинтівки, повідомивши таким чином ворогові про власне місцеперебування й викликавши запеклу перестрілку, наслідком якої виявилось знищення польової кухні й двох автобусів ополчення. «Якщо й існує щось, що я ненавиджу найбільше на світі, то це пацюк, який біжить повз мене в темряві», — писав він ще років за десять до того, як ці бридкі гризуни зламали дух Вінстона Сміта. Недарма щури згадуються в усіх, за винятком однієї, книгах Джорджа Орвелла.

Попри атмосферу бойового братерства, він так і не спромігся вподобати ПОУМ — почасти через геть інший склад натури: «Мені було нудно від думок про політичний бік війни, і я, звісно ж, реагував негативно на ті точки зору, про які постійно чув». Але також він вважав, що комуністи хоч чимось відрізняються. Його романтична афектація зрештою підкорилася прагматичному бажанню досягти мети. Навіть за роки по тому він все ще вірив, що твердження ПОУМ, нібито успішна політична революція приведе до перемоги, були просто хибно втілені в життя.

Отримавши наприкінці квітня кілька днів відпустки, він возз'єднався в Барселоні з Ейлін, плануючи залишити ополчення і долучитися до Інтербригад у Мадриді, де відбувалися головні події війни. Приятелі казали письменникові, що це дурна думка, бо комуністи його неодмінно розстріляють, але рішення Орвелла залишилося непохитним. Лише згодом він усвідомив, як йому пощастило, адже він кидав виклик лінії партії, а на нього ніхто не доніс — йому навіть не погрожували. Тоді він і гадки не мав, яким небезпечним місцем для людей, подібних до нього, була Барселона. Хоча про це він ще мав дізнатися.

Незадовго до повернення Орвелла до Барселони через це місто, прямуючи до Мадрида, проїжджав Річард Різ — він мав стати водієм

автівки швидкої допомоги в лавах республіканців. Коли ж Різ у штабі ПОУМ зустрівся з Ейлін, то спочатку сприйняв її ошелешений і розгублений тон як ознаку занепокоєння долею чоловіка і аж потім збагнув, що саме вибивало жінку з колії: «Вона була першою людиною, у поведінці якої я помітив наслідки існування в умовах політичного терору».

Франц Боркенау знову відвідав Барселону в січні і знайшов місто вже зовсім іншим, ніж у вересні. Раніше він мав змогу вільно висловлюватися й безперешкодно подорожувати територією Іспанії, що контролювалася республіканцями. Проте тепер будь-які сумніви і критика опинилися під забороною. «Тут панує атмосфера недовіри і доносів,— писав він,— і неприйнятність цього важко передати людям, які ні з чим подібним не стикалися». На ПОУМ, яку «ніхто не любив», було накладене тавро «троцькізму» — це поняття завдяки показовим процесам у сталінській Росії перетворилося на еквівалент смертного вироку. Той факт, що Троцький розірвав будь-які стосунки із цією партією, зазначав Боркенау, не мав жодного значення: «Поняття “троцькіст” у словнику правовірного комуніста є синонімом чоловіка, який заслуговує на смерть». У лютому росіянин Ян Берзін, головний військовий радник Іспанської Республіки, надіслав до Москви звіт щодо ПОУМ. «Само собою зрозуміло,— писав він,— що неможливо виграти війну проти повстанців, поки ці негідники з республіканського табору досі не ліквідовані».

За цих обставин в Орвелла негайно з'явилося «безпомилкове та жахливе відчуття політичного суперництва й ненависті», що вирувало в місті. Революційна солідарність випарувалася, натомість з'явилися черги за їжею для одних, а поруч — черги до нічних клубів та ресторанів, що працювали за цінами чорного ринку, для інших. Усі, із ким йому доводилося спілкуватися, трималися думки, що жорстокі зіткнення неминучі. Якось уранці у фое готелю «Континенталь» Орвелл познайомився з відомим американським романістом Джоном Дос Пассосом — той прибув до Іспанії з метою створення пропагандистського документального фільму разом з Ернестом Гемінгвеєм і наразі очікував відомостей про свого перекладача Хосе Роблеса, який раптово зник. Дос Пассос зазначив, що Барселона має

«зłodійкуватий, спустошений вигляд, крамниці зачинені, а люди, не зупиняючись, кидають на вас погляд через плече». Вони розташувалися в плетених кріслах, замовили вермут, а тоді розмова торкнулася ознак імпортування до Іспанії відвертого сталінізму. За словами Дос Пассоса, він нарешті і з відчуттям полегшення отримав змогу «поговорити із чесною людиною». На таку відвертість тут майже не доводилося розраховувати.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ